

فهرست

۵	پیشگفتار
۹	زندگی، آثار و اندیشه

کتاب اول

۳۵	طواسین و بستان المعرفة
۳۷	۱. طاسین السراج
۴۰	۲. طاسین الفهم
۴۲	۳. طاسین الصفاء
۴۵	۴. طاسین الدائره
۴۶	۵. طاسین النقطه
۵۰	۶. طاسین الازل و الالتباس
۵۷	۷. طاسین المشیئة
۵۸	۸. طاسین التوحید
۵۹	۹. طاسین الاسرار فی التوحید
۶۰	۱۰. طاسین التنزیه
۶۲	۱۱. بستان المعرفة

۶۵	ترجمه طواسین و بستان معرفت
----	----------------------------

کتاب دوم

۱۰۱	کتاب روایت
-----	------------

کتاب سوم

۱۳۹ تفسیر قرآن

کتاب چهارم

۱۹۷ سیصد و چهل قطعه از تجربیات عرفانی حلاج

کتاب پنجم

۲۴۵ اشعار

۲۴۷ اشعار عربی

۳۹۱ ترجمه اشعار

کتاب ششم

۴۵۵ کتاب کلمات الحلاج؛ شرح و تفسیر

۵۱۹ □ کتابنامه

۵۲۵ □ نمایه

پیشگفتار

از چهل و نه اثری که حلاج تألیف کرده است و ابن ندیم در کتاب *الفهرست* خود از آن نام می‌برد، تنها چهار کتاب و ۱۱۴ قطعه شعر و در حدود سیصد و چهل قطعه از تجربیات عرفانی او به دست ما رسیده است. متأسفانه در همان زمان که حلاج را زندانی، محاکمه و به قتل رساندند، تألیفات او را نیز از بین بردند. حامد وزیر برای انهدام مذهب کلامی، فقهی و عرفانی که حلاج بوجود آورده بود، نه تنها شاگردان وی را تحت تعقیب قرار داد، بلکه نسخه‌های دستنویس کتابهای حلاج را هم از بین برد.

تنها از آن مجموعه، چند اثر از گزند حوادث و وقایع روزگار محفوظ مانده است که به ترتیب چنین است:

۱. کتاب *طواسین*. این اثر را ماسینیون، از دو نسخه موجود در استانبول و لندن، تصحیح کرده و در سال ۱۹۱۳ در پاریس با عنوان کتاب *الطواسین* منتشر کرده است. متن عربی این کتاب را نگارنده از روی همین نسخه و نیز *دیوان الحلاج* و *پلیه اخباره و طواسینه تحقیق سعدی ضنآوی* به فارسی ترجمه کرده است.

کتاب دارای ده بخش است که عبارتند از: *طاسین السراج*، *طاسین الفهم*، *طاسین الصفا*، *طاسین الدایره*، *طاسین النقطه*، *طاسین الازل و الالتهاس*، *طاسین المشیئة*، *طاسین التوحید*، *طاسین الاسرار فی التوحید و طاسین التنزیه*.

«طواسین» جمع *طس* (طاسین) است. نام دیگر *سوره نمل* را به مناسبت آغاز *سوره با کمله* «طس»، *طاسین* گفته‌اند. مفسران گویند *طس* در ابتدای *سوره نمل*، سوگند به خدای لطیف و سمیع است. محتوای کتاب، درباره تجارب عرفانی حلاج به زبان بسیار پیچیده است.

۲. *بستان المعرفه*. باغ معرفت، از همان منبع پیشین به فارسی برگردانده‌ایم. حلاج این قطعه را به معرفت و ویژگیهای آن اختصاص داده است.

۳. کتاب *روایت*. بیست و هفت روایت که حلاج بر حسب واردات قلبی آن را بیان داشته است. اسنادی که حلاج برای این روایات بیان می‌دارد برخلاف روایات متداول که

سلسله اسناد آن اصحاب و تابعان و تابعان و تابعان است و حدیث را از عهد پیامبر به یکدیگر منتقل کرده‌اند، یک سلسله از آیات و رموز قرآن و استعارات و کنایات و تمثیل‌های عرفانی است. به زعم او احادیث نه سفارش پیامبر را بلکه دستور خدا را بیان می‌کند. و اسناد حدیث مبتنی بر شهادت سلسله‌ای از راویان نیست که سینه به سینه به یکدیگر انتقال داده باشند و اکنون نیز مرده‌اند، بلکه از نظر حلاج سلسله اسناد احادیث مخلوقاتی هستند که برای عموم قابل شناخت هستند و اکنون حضور دارند. مثلاً سلسله این روایت را ببینید: حسین روایت کند: از رجب، از عزت، از صاحب حجاب، از خادم بیت‌المعمور، از صاحب ستراقصی، از سفیر اعلیٰ.^۱ آنگاه بعد از نقل اسناد حدیث، روایت را نقل می‌کند.

متن این کتاب از روی شرح شطحیات روزیهان بقلی، تصحیح شده است.

۴. تفسیر قرآن. تفسیری است که ابو عبدالرحمن سلمی از قول حلاج در کتاب حقایق التفسیر خود آورده است. لویی ماسینیون این متن را استخراج و پس از مقابله با چند نسخه خطی آن را در سال ۱۹۲۲ در پاریس چاپ کرده است. ترجمه ما از روی این متن است. حلاج در این تفسیر از هر سوره یک یا چند آیه را انتخاب و به شرح و تفسیر آن پرداخته است.

۵. سیصد و چهل قطعه از تجربیات عرفانی حلاج که مجموعه‌ای است از سخنان، مواعظ، وصایا و مناجات حلاج.

این قسمت را از متون مختلف تاریخی و عرفانی جمع‌آوری و ترجمه کرده‌ایم. در قسمت یادداشتهای این بخش به منابع مورد استفاده خود اشاره کرده‌ایم.

۶. اشعار. شامل ۱۱۴ قطعه که در جمع‌آوری و مطابقت آنها، منابع بسیاری را از نظر گذرانده‌ایم. در تحقیقات خود با دو دسته شعر مواجه شدیم؛ یک دسته اشعاری که با توجه به سند و ذکر آنها در منابع متعدد از خود حلاج بود و تعدادی دیگر از اشعار منتسب به وی است. در این مجموعه ما هر قطعه را با ذکر سند و منبع آن آورده‌ایم. تفاوت‌هایی در برخی منابع به چشم می‌خورد که ما مبنا را یکی دیوان الحلاج ماسینیون و دیگر تحقیق مصطفی الشیبی و سعدی ضنّای قرار داده‌ایم.

شعر حلاج ساده و روان و بی‌تکلف است. بیشتر اشعارش به صورت نیایش و التجا به خداوند است و کمتر از تعابیر متصوفه استفاده می‌کند. با وجود این برخی از اشعار او دارای تعابیر و مفاهیم کلامی، فقهی و فلسفی است که از فرق معاصر گرفته است. مانند کلبویه، کرامیه، معتزلیان، امامیه، قرمطیان و حکمای یونانی. کلماتی مانند نورالعین، خمر و هلال را از نصیری‌ها، آفاق و غایت الغایات را از قرمطیان، قدم و خَدَث را از معتزلیان، اسم آخر، لاهوت، ناسوت، حجاب و دوازده بروج را از امامیه، دوایر و تجزیه نامها به جزهای مجزی را از حکمای یونان گرفته است.

۷. کلمات الحلاج. مجموعه‌ای است از تعابیر و مفاهیمی که حلاج در شعر و نثر خود آنها را به کار برده است. ما در این بخش به شرح و تفسیر این مفاهیم پرداخته‌ایم. احتمال دارد که درباره آثار حلاج تحقیقات دیگری هم انجام گرفته باشد که ما از آن بی‌اطلاعیم. به هر حال آنچه ما در این مجموعه گردآورده‌ایم بخش اعظم آثار حلاج است که درستی آن از سوی حلاج‌شناس معروف لویی ماسینیون تأیید شده است. ممکن است آثار دیگری را به او منتسب کنند یا صحت آن را تأیید نمایند، با وجود این از ارزش این مجموعه چیزی نخواهد کاست.

در پایان بر خود واجب می‌دانم تشکر و سپاس خود را از سرکار خانم لادن جوانی همسر فهیم و هوشمندم که با بردباری و حوصله فراوان و عشق و محبت بی‌دریغ خویش همت به آماده‌سازی و صفحه‌آرایی کتاب کرده‌اند، صمیمانه ابراز نمایم.

قاسم میرآخوری

بهار ۱۳۹۲